

ਦਲਿਤ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਮੇਲਨ

ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਮੇਲਨ ਪਲਸ ਮੰਚ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ 10 ਤੋਂ 12 ਨਵੰਬਰ 2000, ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਸੈਕਟਰ-24, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਲਿਤ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੇ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਰਾਹੀਂ, ਜਨਹਿਤ ਕਿਰਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲੋਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਇਕ ਕਾਰਜ ਹੈ,

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈਣਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੱਖਾਂ, ਨੁਕਤਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਪੂਰੀ-ਸੂਰੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਝ ਬਣਾਉਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਤੇ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1999 ਨੂੰ ਰਾਹੁਲ ਸਾਂਕ੍ਰਿਤਯਾਨ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ/ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਮਿਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਸਿਰ ਜੋੜਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਮੰਚ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ, ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ਨਵੰਬਰ 1999 'ਚ ਜਬਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ ਫਿਰ ਜੁੜੇ। ਇਸ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਮੇਲਨ 'ਚ ਵੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉਪਰੰਤ ਜਾਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਦਲਿਤ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਲਿਤ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਫੋਕਸ ਕਰਨ ਹਿਤ ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 'ਚ ਖੈਰਤੋਲ ਵਿਖੇ ਤਿੰਨ ਰੋਜ਼ਾ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਪਲਸ ਮੰਚ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ 10-12 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸਾਂਝਾ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਭਿਆਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਮੇਲਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਂਝਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਭਿਆਨ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪਲਸ ਮੰਚ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਸਰਦਲ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਦਲਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ (ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2000) ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਗੀਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪੇਪਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜੋ ਦਲਿਤ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ:

ਸ਼ਹੀਦ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੂਨ 1928 (ਕਿਰਤੀ) ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਲੇਖ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਈ ਉੱਠੋ (ਅਛੂਤਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ) ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਹੁਣ ਇਕ ਸਵਾਲ ਇਹ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਸਹੀ ਹੱਲ ਕੀ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਬੜਾ ਸਿੱਧਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਨਾ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੰਮ ਵੰਡ ਤੋਂ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਗ਼ਰੀਬ ਭੰਗੀ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਮੈਲਾ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਹਨ... (ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ) ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਸਰਵਹਾਰਾ ਹੋ... ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਜਾਓ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ। ਬੱਸ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ

ਜੰਜੀਰਾਂ ਕੱਟ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਓ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸਣ ਸਕੇਗਾ... ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਸਕਤੀ ਹੋ, ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ, ਉੱਠੋ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰੋ।...

ਦਲਿਤ-ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਮੀਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਜਨਾਭ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਸਿਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੰਤਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ... ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਮੀਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੰਤਰ ਪਹਿਚੇਦਾਰੀ ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

ਦ ਲਿ ਤ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਭੱਟੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ... ਇਸ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਨੋਟਿਸ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ... ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੋਣਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਵਿੱਖਰਥੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਾਖੰਡ, ਦੰਭ, ਮਕਰ, ਕਪਟ ਵਿਦਿਯਾ ਅਤੇ ਦੋਗਲੇਪਨ ਦਾ ਰਾਹ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੀਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਟੀ. ਆਰ. ਵਿਨੋਦ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਸਲੇ ਵੱਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਡਾ. ਚਮਨ ਲਾਲ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਥੱਲੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਡੂੰਘੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ।

ਸੋਮਾ ਸਬਲੋਕ ਦਾ ਨੀਗਰੋ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਇਕ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਲੇਖ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੈਮੀਨਾਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਮਾ ਸ਼ੇਕਰ, ਸੁਭਾਸ਼ ਗਾਤਾੜੇ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਰਸਗੁੱਲੇ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਦਲਿਤ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਇਹ ਸਾਂਝਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਭਿਆਨ/ਤੀਜੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗੋਸ਼ਠੀ/ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਰਦਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।